

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

МОЖАРОВА Катерина Петрівна

УДК 342.731

**МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕРКВИ
З ІНСТИТУТАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ УПЦ)**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
КОРМИЧ Людмила Іванівна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри соціальних теорій

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
НАУМКІНА Світлана Михайлівна,
державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»,
завідувач кафедри політичних наук;

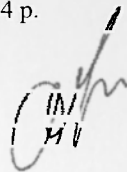
доктор політичних наук, професор
ШЕРМАН Олена Михайлівна,
Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
та соціальної роботи

Захист відбудеться 27 вересня 2014 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 22 серпня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Кожна держава має власний шлях історичного розвитку, на результативність якого впливають численна кількість факторів: політичні, економічні, соціальні, культурні тощо. Значну роль в обранні напрямку розвитку держави відіграє суспільство. Досягнення демократичної, правової та незалежної держави можливе лише за умови високорозвиненого в духовному та моральному аспекті суспільства, що значною мірою залежить від сформованого у його членів світогляду. В пострадянський період значну роль у духовному оздоровленні населення в Україні відіграє Церква. Посідаючи важливу позицію в системі соціальної стабільності, Церква має власну унікальну структуру, логіку побудови та сферу інтеграції у суспільні відносини.

В період триваючих державотворчих процесів, з метою досягнення сталого державного розвитку особливої актуальності набуває розробка механізмів ефективного плідного співробітництва між Церквою, як інституцією громадянського суспільства, та представниками державної влади в Україні. Саме значне місце Церкви в межах української реальності вимагає власного переосмислення на етапі стратегічного і тактичного державного планування розбудови країни з метою налагодження «симфонічного» розвитку. І, насамперед, йдеться про найчисленнішу релігійну інституцію – Українську Православну Церкву (далі – УПЦ), на прикладі якої можна дослідити закономірності та специфіку державно-церковної взаємодії в Україні.

Основою проведеного наукового дослідження стали праці з проблем демократії, громадянського суспільства, прав людини сучасних українських політологів В. І. Бурдяк, К. М. Вітмана, В. А. Войналовича, В. П. Горбатенка, Р. Н. Жангожи, І. М. Коваля, Л. І. Кормич, І. О. Кресної, С. М. Наумкіної, М. А. Польового, А. О. Сіленко, О. М. Шерман, Д. В. Яковлева; соціологів А. М. Алексєєва, Д. К. Безнюк, С. І. Здіюрук, В. К. Липинського, М. М. Палінчак, А. В. Полонського, Л. М. Хижняк; істориків Л. А. Андрєєва, О. В. Крутицької, І. І. Маслової, М. І. Одінцова, О. В. Попової, В. А. Ракунова, Р. І. Хаялі, Е. Е. Шульца; філософів В. С. Бліхар, Є. О. Беляєва, М. О. Бердяєва, В. С. Богданова, М. С. Карасьова, М. І. Махоткіної, Б. М. Чичернна; правознавців А. Р. Крусян, В. Д. Гончаренка, О. В. Петришина, А. С. Скрипнюка, Ю. С. Шемшученка, І. В. Яковюка та інших науковців. Вивчення положень доктринальних праць вчених дало можливість поглянути на становлення світсько-релігійної взаємодії з різноспрямованих за змістом та характером дослідження точок зору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в рамках планової науково-дослідної

роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (№ державної реєстрації – 011U0006H) та безпосередньо пов'язано з комплексною науково-дослідницькою темою кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» – «Особливості впровадження теоретичної моделі паритетної демократії у виборчому процесі України», одним із виконавців яких є автор.

Мета і завдання дослідження визначені в межах теоретичної та практичної значущості теми, ступеня її наукової розробки та методологічного інструментарію, що був використаний у дисертаційному дослідженні.

Мета дисертаційного дослідження полягає в аналізі взаємодії УПЦ з інститутами державної влади в сучасній Україні у її політологічному вимірі, визначенні напрямків її еволюції, інституціоналізації та тенденцій подальшого розвитку.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі дослідницькі завдання:

- сформувати теоретико-методологічне підґрунтя дослідження процесу релігійно-світської взаємодії;
- дослідити еволюцію релігійно-світських відносин на прикладі православ'я;
- визначити теоретичні моделі релігійно-світських взаємин на різних етапах історичного розвитку;
- з'ясувати місце Церкви серед інституцій громадянського суспільства та її значення у його розбудові;
- дослідити наявні міждисциплінарні дослідження щодо тристоронніх відносин за моделлю «Церква – держава – суспільство»;
- окреслити особливості становлення та розвитку УПЦ в незалежній Україні;
- визначити внутрішню організаційну логіко-структурну побудову діяльності УПЦ, унікального суб'єкта в нормованих відносин;
- охарактеризувати інституційний та функціональний виміри взаємодії УПЦ та держави в Україні;
- дослідити прогалини та недоліки в інституціональній та нормативно-правовій сферах стосовно діяльності релігійних інституцій в Україні;
- визначити механізми підвищення ефективності взаємодії УПЦ та держави.

Об'єктом дослідження виступає консолідований еволюційний масив релігійно-світської взаємодії.

Предметом дослідження є сучасне наповнення механізмів взаємодії УПЦ з інститутами державної влади.

Темпоральні межі дослідження охоплюють широкий часовий період, що пов'язано з необхідністю виділення головних трансформаційних течій у межах всієї генези релігійно-світських відносин на різних етапах Християнської Церкви, з акцентом на сучасність.

Географічну детермінацію дослідження необхідно простежувати у невід'ємному поєднанні з темпоральними аспектами та аспектами логіки дослідницької дії, яка дозволяє всебічно проаналізувати засади в нормованого поля навколо УПЦ у межах сучасної розбудови української держави.

Методи дослідження визначаються поставленою метою та дослідницькими завданнями. Методологічна база чітко опосередкована комплексною багатовимірністю та системною багатofакторністю всіх релігійно-світських процесів. У дослідницькій роботі використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пошуку: аналітичний – як основа для розподілення усталених релігійно-світських відносин на окремі логічно орієнтовані елементи; пізнавальний синтез – як базис до формування цілісного образу УПЦ на основі вже досліджених її структурних елементів; діалектичний метод – використаний на етапі формування сучасного цілісного образу та ролі УПЦ у межах розбудови української держави із залученням як основи прямо протилежних концептуальних поглядів; метод узагальнення – дозволив формалізувати увесь потік вихідних даних про мінливість статусу та ролі Церкви в системі соціальних відносин; системний метод – дав можливість сформулювати власне бачення періодизації розвитку релігійно-світських відносин; феноменологічний метод – став підґрунтям формування комплексу суб'єктивних підходів до ролі релігії в межах державотворення на різних етапах; герменевтичний метод – дозволив найбільш близько до істини інтерпретувати базові, для формування внутрішнього укладу Церкви, джерела клерикальної інформації; історичний метод – дозволив дослідити державно-церковні відносини як політичне явище, що в межах власного сучасного розвитку тісно взаємопов'язані з історією власної генези; інституційний метод – був застосований на етапі організаційно-структурного сегментування цілісної державної та церковної системи на окремі зорганізовані інституції; біхевіористський метод – дав змогу формального визначення впливу релігійної аксіології на кінцеву поведінку носіїв православної віри; соціологічний метод – дістав власного вжитку при співставленні поодинокого та синергуючого впливу держави та Церкви на соціальну структуру загалом та на окремі її страти; системно-правовий метод – використаний на етапі дослідження чинної нормативної бази України в сегменті свободи совісті та регламентації інтеграції Церкви в правове поле держави; метод юридичної компаративістики – застосований як інструментарій для дослідження правової регламентації

церковно-світських відносин в межах іноземних держав із співставленням з українською системою.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертаційна робота є одним із перших в українській політичній науці комплексним та системним дослідженням еволюції державно-церковних відносин, у процесі чого УПЦ стала партнером української держави. З метою досягнення цілісного доктринального бачення в межах досліджуваної системи запропоновано авторські теоретичні моделі: спеціальної наукової періодизації, матриці ретроспективного аналізу, типологічної системи релігійно-світської взаємодії. Розроблені та консолідовані механізми оптимізації відносин між УПЦ та державою, що ґрунтуються на практичних аспектах державно-церковної взаємодії та реальному правозастосуванню.

Диференціювати результати наукового дослідження за ступенем їхньої новизни доцільно таким чином:

вперше:

- запропоновано та обґрунтовано сучасну інтерпретацію концепції державно-церковної взаємодії «симфонія влад», як такої, що зазнала трансформаційних змін з епохи її виникнення у Візантії, та актуальний зміст якої передбачає: паралельний розвиток Церкви та держави, формалізацію державою статусу релігії у якості важливого соціального регулятора, консолідацію зусиль Церкви та держави задля досягнення сталого розвитку держави та суспільства, здійснення матеріальної підтримки Церкви як такої, що не має за мету отримання прибутку; гарантування державою доступу релігійної спільноти до засобів масової інформації з метою просування миролюбних та толерантних ідей у соціальні маси, на базі яких (ідей) і може бути побудований режим законності і, як перспектива, правова держава та громадянське суспільство; формування спільно визнаної національної ідеї та концептуальних перспектив духовного розвитку нації з розробкою плану інтеграції релігійної освіти в національну систему, зосередження зусиль держави та Церкви на протидії та упередженні дестабілізуючих впливів та станів у межах суспільства;

- обґрунтовано твердження щодо позиціонування Церкви як унікальної інституції громадянського суспільства та як важливої платформи для утвердження ідеї громадянського суспільства;

- здійснено аналіз засад становлення та розвитку релігійно-світських відносин, що охоплює період від початку зародження християнства до сучасності. Запропоновано стійку теоретичну модель, що відображає генезу взаємин між Церквою та державою;

- акцентовано увагу на колізійних аспектах, наявних у частині майнових державно-церковних відносин, зокрема щодо процедурної складової повернення секуляризованого майна релігійним організаціям з моменту набуття незалежності Україною;

уточнено:

- параметри регламентації та генези державно-церковних відносин у незалежній Україні, сформульовані на підставі аналізу діючого законодавства та історичного досвіду;

- адміністративно-організаційну структуру УПЦ в аспекті взаємодії з державною владою, зі співставленням прогресивності внутрішньої побудови обох систем;

дістало подальший розвиток:

- визначення внутрішнього та зовнішнього нормативного поля, що регламентує організаційно-правові засади діяльності УПЦ в Україні;

- виявлення прогалин та недоліків у нормативно-правовому конгломераті, що становить невід'ємну складову механізму ефективної та результативної взаємодії Церкви та держави в Україні;

- визначення напрямів існуючої та перспективної інституціоналізації Церкви в межах світсько-конфесійних взаємин;

- визначення напрямів та сфер, що потребують консолідації зусиль Церкви і держави з метою досягнення сталого державного розвитку;

Практичне значення одержаних результатів можна візуалізувати за такими векторами:

- в нормотворчому аспекті – у якості керівництва щодо визначення прогалин у законодавстві в частині визначення організаційно-правових засад діяльності релігійних організацій, рекомендацій щодо напрямів усунення недоліків в інституційному механізмі взаємодії Церкви та держави при розробці національних концепцій щодо напрямів розвитку державно-церковної взаємодії в незалежній Україні;

- положення дисертації можуть бути використані представниками державної влади при формуванні державної політики у сфері стабілізації міжконфесійних суперечок. Підсилення ефекту значущості наданих у роботі рекомендацій опосередковує практичний характер їх походження;

- у доктринальній сфері – характер результатів дозволяє ефективно інтегрувати окремі елементи чи всю систематику дослідження в межі існуючих освітніх програм як на рівні навчальних дисциплін «Політологія», «Теорія держави і права», «Історія політичних і правових учень», «Історія держави та права України», так і в межах спеціальних навчальних курсів з проблем демократії, розвитку громадянського суспільства для студентів, підвищення кваліфікації державних службовців і представників органів місцевого самоврядування;

- у педагогічній сфері – обговорення специфіки запровадження навчальних курсів з християнської етики, історії релігії як фактору, що сприяє формуванню високорозвиненого в духовному плані суспільства та попередженню формування маргінального прошарку суспільства.

Апробація основних висновків та теоретичних положень дисертації відбувалась у процесі обговорення на: засіданнях кафедри соціальних теорій, науково-методичних семінарах, щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу і наукових працівників Національного університету «Одеська юридична академія»; в результаті участі в міжнародних та регіональних наукових і науково-практичних конференціях.

Теоретико-методологічні положення та ідеї, що розвиваються у дисертаційному дослідженні, доповідались та обговорювались на міжнародних наукових конференціях, семінарах, «круглих столах», серед яких необхідно відзначити міжнародні наукові конференції: «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (2013 р.), «Правове життя сучасної України» (2012 – 2014 рр.), «Чорноморський дослідницький політологічний проект» (2013 р.), «Актуальні питання зовнішньої політики України» (2013 р.), «IV Національний конвент МАСПН – Україна» (2014 р.), «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (2014 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено в 11 наукових публікаціях, з яких 6 – у фахових виданнях у галузі політичних наук України і одна – у зарубіжному виданні.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів основної частини, які поділяються на дев'ять підрозділів, висновків і списку використаних джерел, а також списку скорочень та умовних позначень. Загальний обсяг роботи становить 167 сторінок. Список використаних джерел містить 215 найменувань і розташований на 21 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок роботи із відповідними темами колективних наукових досліджень, визначено об'єкт, предмет, сформульовано мету та завдання дослідження, охарактеризовано використані у роботі загальнонаукові та спеціальні політологічні методи, її наукову новизну та практичне значення, представлено відомості щодо апробації та публікації результатів дослідження.

У **першому розділі** – «Ретроспективний аналіз становлення Церкви, як інституції громадянського суспільства», який складається з трьох підрозділів, визначено основні історичні етапи становлення та генези державно-церковних відносин, досліджено формальну та практичну роль Церкви в межах розбудови у державі інститутів громадянського суспільства, консолідовано доктринальне поле проблематики світсько - релігійно - соціальної взаємодії.

У підрозділі 1.1 «Еволюція релігійно-світських взаємин на прикладі православ'я: від заснування Церкви до сучасності» відзначено, що динаміка розвитку православ'я демонструє толерантність та терпимість до всіх проявів влади у поєднанні з відсутністю честолюбних цілей. Подібна поміркована діяльність та високий рівень довіри серед населення дозволяє позиціонувати православ'я як толерантну та консолідуючу силу, котра піднесла і трансливала головну суверенну ідею держави, навколо якої об'єднувалася спільнота у важкі та буремні часи світової історії.

Охарактеризовані головні віхи процесу становлення християнської релігії, починаючи з 51 року н.е., визначною подією якого стало оголошення Ієрусалимського Собору, до періоду розпаду СРСР. Зароджене в межах Палестини християнське віровчення досягло величезного успіху, зумівши еволюціонувати в Римській імперії від статусу «забороненого культу» до статусу «національної релігії».

Доведено, що, отримавши власний розвиток у межах Римської імперії, християнство західної та східної традиції значно відрізнялося в запровадженій моделі відносин влади та релігії.

Визначено, що хрещення Київської Русі значно підсилило східно-християнські традиції у Східній Європі, надавши значного імпульсу для альтернативного його розвитку за межами Візантійської імперії. Інтеграція православного світосприйняття з самого початку чітко була пов'язана з формуванням корпоративної єднаючої національної ідеї, що була вдало екстрапольована у майбутньому.

Акцентовано увагу на тому, що нищівний економічний та соціокультурний вплив монголо-татарської навали на Київську Русь, як колиску православ'я, в межах релігійної складової не був таким однозначним, відкриваючи для нього шляхи для розвитку з 1255 року по 1313 рік.

Відзначено, що розвиток Православної Церкви в межах Великого князівства Московського, Руського царства та Російської імперії неможливо назвати моноекторним з огляду на харизматичну відмінність та регуляторну політику різних самодержавних правителів, що змінювали режими взаємодії від покровительства до секуляризаційних гонінь та фізичного знищення. Відсутність спадковості у світському адмініструванні стала перманентним фактором, що опосередковує розвиток християнства в межах всіх часів його існування.

Випробування Православної Церкви на теренах СРСР отримали нових форм та масштабів, переорієнтувавши світський інструментарій на фізичне та ідеологічне винищення. Запроваджений у межах Першої світової війни (1914 – 1918 рр.), Громадянської війни в Росії (1917 – 1923 рр.) та Другої світової війни (1939 – 1945 рр.) гуманітарний та логістичний вектор

взаємодії з суспільством є доказом успішного кризового адміністрування депресивних світських секторів владного впливу з боку релігійної спільноти як патріотів власної держави.

У підрозділі 1.2 *«Церква як інституція громадянського суспільства: особливості трактувань»* досліджено статус Церкви у контексті інституції громадянського суспільства, природи виникнення та розвитку громадянського суспільства. Обґрунтовано, що саме державна абсолютизація владних повноважень та узурпація всієї влади з необмеженим розширенням юрисдикції на сфері особистого життя підданих/громадян призвела до пошуку шляхів та ідей до обмеження подібного надімперативного ладу і розбудови механізмів перетворення держави-левіафана у державу-партнера. Виокремлення подібних тенденцій дозволяє зробити висновок про значну роль Церкви, яка існувала задовго до виникнення ідей громадянського суспільства, у процесі створення теоретичної та догматичної бази ґлибинних перетворень в бік демократизації суспільного середовища.

Відзначено, що Православна Церква може відігравати роль соціальної консолідаційної платформи за рахунок таких властивостей: аполітичної орієнтації, меріократичних традицій побудови, догматичної стійкості та ідеологічної стабільності, гуманітарної інтеграції та провідної освітянської місії.

Динаміка розвитку громадянського суспільства та успішність його надбань багато в чому залежить від закладеної та домінуючої в ньому системи аксіології. Особливої уваги заслуговує той факт, що закладена християнством аксіологічна платформа дуже тісно пов'язана з мораллю, що охороняється державою, та має відповідати законослухняній моделі поведінки, яка виключає надлишковий вплив на індивіда. Це і є головною метою сформованого громадянського суспільства.

У підрозділі 1.3 *«Взаємодія Церкви, держави та суспільства як об'єкт міждисциплінарних досліджень»* відзначено, що еволюція наукової думки в межах міждисциплінарних досліджень відбувається за напрямками формування доктринальної дискусії у таких сферах, як визначення історіографічного підґрунтя становлення відносин між Церквою, державою та суспільством (Є. І. Кочеткова, О. В. Попова, Е. З. Шакірова та ін.), становлення та еволюція відносин за моделлю «Церква – держава – суспільство» (А. В. Карташов, А. Ю. Бірюков, Л. А. Андреев, А. Я. Шпаков і т. д.), дослідження колізій світсько-конфесійних взаємин та наявні перспективи до їх вирішення (А. І. Бойко, І. П. Бондарчук, О. М. Ігнатуша, А. М. Киридон, Н. С. Куліш, І. Ф. Курас, О. В. Шуба і т. д.), аналіз соціальних тенденцій взаємодії Церкви та держави на паритетних засадах (М. І. Безбородов, В. К. Липинський, М. М. Палінчак, Ю. І. Ірхін,

А. В. Полонський тощо), дослідження образу Церкви та держави у світогляді соціуму (В. В. Габєєв, В. С. Соловйов, С. Л. Франко, М. І. Махоткіна і т.д.).

У другому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження процесу взаємодії інституту Церкви з органами державної влади», який складається з двох підрозділів, розкриваються авторські підходи до побудови аналітичної матриці для ретроспективного аналізу базових показників державно-церковної взаємодії. Крім того, другий розділ включає авторську систематизацію концептуального ряду державно-церковної взаємодії з її науковою фіналізацією за рахунок впровадження нових категоріальних одиниць і обґрунтування їх унікальної природи.

У підрозділі 2.1 «Теоретичні моделі державно-церковних відносин на різних етапах історичного розвитку» проведена інтерпретація історичних трансформацій релігійно-світського середовища за рахунок накладеної на них синтетичної системи, яка складається з таких провідних елементів: темпоральних меж, еволюційного стану, суспільного статусу, матеріальної динаміки та стабільності, біфуркаційного статусу, соціальної інтеграції та компаративістики мобільності. Наведена синтетична матриця дозволила виділити такі періоди в генезі державно-церковної взаємодії: протохристиянський період (50 рік до н.е. ~ 35 рік н.е.); еволюційна трихотомія (35 ~ 54 pp.), спорадичні гоніння (54 ~ 235 pp.); цілеспрямоване знищення (235 ~ 311 pp.), римський онтогенез християнства (311 – 408 pp.); теологічного (408 ~ 717 pp.) та агресивного цезаропапізму (717 ~ 797 pp.); «золотого перетину» християнського екстремуму (797 ~ 1054 pp.); православної сакралізації слов'янського світосприйняття (988 ~ 1237 pp.); релігійного резонансу (1237 ~ 1313 pp.) та мусульманського антагонізму (1313 ~ 1462 pp.); православної імперії (1480 – 1917 pp.); доктринального (1917 – 1920 pp.), непримиренного (1920 – 1941 pp.), ідеологічно-іміджевого атеїзму (1953 – 1964 pp.).

У підрозділі 2.2 «Сучасні теоретичні концепції щодо державно-церковної взаємодії» досліджено концептуальну відмінність у межах відносин держави та Церкви крізь призму чотирьох усталених типологічних моделей: теократичної, клерикальної, атеїстичної та світської держави. Подібне теоретичне підґрунтя дозволило проаналізувати вже існуючі наукові структуровані механізми взаємовпливу держави та Церкви і доповнити їх авторськими категоріями, виділивши якісно відмінні за наповненням традиції.

Визначено, що обрання концепції державно-церковної взаємодії є багато в чому визначним елементом для подальшої розбудови всієї держави. Саме трансформована в межах сучасності теорія «симфонія влад» відкриває нові грані сучасних сфер взаємодії між державою та Церквою з точки зору розуміння спільного характеру дій зі стабілізації суспільства у процесі сталого розвитку.

У третьому розділі «Інституційний та функціональний виміри взаємодії УПЦ та держави в Україні», який складається з чотирьох підрозділів, розкривається генеза державно-церковних відносин на прикладі взаємодії Української Православної Церкви та держави Україна. Глибока інтеграція УПЦ у регуляторне поле держави орієнтує дослідницьку увагу на елементах зовнішнього та внутрішнього внормованого поля, що дістали власний аналіз та координаційну інтерпретацію з точки зору їх ефективності. Виявлене коло юридичних колізій, нормативних прогалин, економічних прорахунків у фінансальній системі держави, процесуальних та процедурних невідповідностей у правозастосуванні до релігійних організацій, склало основу для формування конкретних та розгалужених важелів їх розв'язання, передусім, у політичній площині відносин держави з інститутами громадянського суспільства, до яких відноситься Церква.

У підрозділі 3.1 «Становлення УПЦ на етапі суверенної розбудови України» здійснено аналіз підґрунтя та умов процесу становлення самостійної та незалежної у своєму управлінні та устрої УПЦ у пострадянський період.

Досліджено шлях становлення та розвитку УПЦ у період незалежності та самостійності України в умовах нестабільності міжконфесійних відносин у країні та втручання світської влади у визначення напрямів розвитку релігійних інституцій. Визначено чинники, що сприяли УПЦ дотримуватися обраного шляху розвитку в умовах суверенної розбудови України, та складнощі, спричинені внутрішнім розколом та зовнішніми впливами.

У підрозділі 3.2 «УПЦ як унікальний суб'єкт внормованих відносин» обґрунтовано, що УПЦ у межах власної структури та ієрархії є одним з найскладніших та розгалужених інститутів на теренах сучасної України, поєднуючи в межах власного статусу та регуляторних аспектів елементи, що не властиві іншим суб'єктам національної системи. Структуру організаційної побудови УПЦ доцільно відобразити у вигляді пісочного годинника, що, символізуючи безкінечне служіння православної вірі, представляє собою зростаючу догори колегіальну платформу управління, яка сходиться в центрі на точці суб'єктної архієрейської ієрархії, поширюючись донизу вельми розгалуженою парафіяльною платформою.

У підрозділі 3.3 «Процес інституціоналізації взаємодії Церкви та державної влади в Україні» увагу зосереджено на механізмі врахування інтересів УПЦ на рівні держави, як глибоко інтегрованого в законодавче поле суб'єкта правовідносин. Підкреслюючи власний світський статус, Україна не стоїть на шляху повного абстрагування від Церкви, а створює перспективи експертного, консультативного, дорадчого обміну інформацією та співпраці у контрольно-наглядовій сфері. Водночас розгалужена

система державно-церковної координації не завжди працює відповідно до закладених у неї ідей, залишаючи безліч конфронтаційних аспектів на рівні невирішених колізій. Процес державно-церковної координації отримав власний розвиток не лише в межах державних інституцій, а й був сформований на базі релігійного середовища. Це консультативно-дорадчі органи: Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій та Нарада представників Християнських Церков України, як об'єднання в межах різних християнських конфесій.

У підрозділі 3.4 «Механізми підвищення ефективності взаємодії УПЦ та держави в Україні» було систематизовано наявну перспективну до розв'язання проблематику взаємин між державою та УПЦ за такими напрямками: нормативним, який включає в себе: проблематику набуття цивільної правосуб'єктності релігійною спільнотою, елементи інтеграції Церкви у фінансове поле держави, прогалини та колізії в межах чинного релігійно орієнтованого законодавства, запізнилу охоронну реакцію на порушення державного регуляторного поля, надлишкове регулювання державного кризового менеджменту, в сегменті неприбуткових організацій, принципову дезінтеграцію світської та релігійної освіти в межах вільного ринку освітянських послуг і т. п.; інституційним, як вектор до структурної оптимізації в межах державно-церковних відносин з обов'язковою розбудовою нових «платформ» для співробітництва; інформаційним, який тісно пов'язаний з неможливістю неприбутковій організації отримати співрозмірного з іншими господарюючими суб'єктами доступу до засобів масової інформації, що координують ціни на власні послуги виходячи з кон'юнктури ринку.

ВИСНОВКИ

Проведене дисертаційне дослідження в межах сформованої проблематики дозволяє акцентувати увагу на таких висновках:

1. Церква та держава є принципово різними за характером взаємодії, з власною ідеологією (відносно держави) та вірою (відносно Церкви). Держава є головним джерелом перспективних ідей для її розвитку. Чіткий взаємозв'язок процесів державотворення та державної еліти створює прецеденти різкої зміни вектору розвитку у разі зміни домінуючої еліти. В Церкві принципи побудови кардинально інші і передбачають, що саме Церква «збудована» навколо віри, а не навпаки. Окреплена унікальність дозволяла переживати православній вірі періоди агресивного атеїзму, коли Церква та її члени нещадно знишувалися.

2. Держави та державні утворення різних часів існування суттєво відрізнялися за засобами та кінцевою метою регламентації релігійного

життя, проте вони завжди були єдині в одному – ніколи не залишали Церкву та релігійні відносини в полі повної дерегуляції. Абсолютна більшість політичної активності навколо Церкви під час активізації антиклерикальних державницьких настроїв зводилася до системної секуляризації, позиціонуючи Церкву як «примусового донора» держави. Деструктивний економічний вплив від подібного знищення економічної незалежності глибоко інтегрованого в соціальні відносини суб'єкта виходив далеко за рамки релігійного середовища, охоплюючи всі сфери, пов'язані з ним господарськими відносинами.

3. Церква, як каталізатор якісних перетворень у межах суспільства, у власній дії має спиратися на такі унікальні властивості: аполітичну орієнтацію, але не позбавлену патріотизму, меріократичну традицію побудови, догматичну стійкість та ідеологічну стабільність, універсальність консолідуючого впливу, гуманітарну інтеграцію, освітню та аксіологічну платформи.

4. Динаміка розвитку громадянського суспільства та успішність його надбань багато в чому залежить від закладеної та домінуючої в ньому системи аксіології. Визначено, що закладена християнством аксіологічна платформа дуже тісно пов'язана з мораллю, що охороняється державою та має відповідати законослухняній моделі поведінки.

5. Визначено, що сучасні політичні трансформації України продемонстрували високу суспільну необхідність ефективної взаємодії влади та всіх інституцій громадянського суспільства, включаючи інституціоналізацію взаємодії УПЦ з органами державної влади. Це обумовлено політичними факторами та соціокультурним розвитком, національним відродженням та становленням свободи слова і віросповідання як складових процесів демократизації суспільства.

6. Державно-церковна взаємодія повинна бути спрямована на забезпечення інтересів суспільних груп та спільнот в умовах поліетнічності та поліконфесійності українського суспільства.

7. Ефективність та спрямованість взаємодії державної влади та Церкви залежить від позиції державних інститутів, нормативної-правової бази (передусім – положень Конституції), позиції Церкви та її ставлення до моделей державного устрою (у тому числі – концепції «світської держави»), політичної ситуації, культурної складової, яка включає рівень толерантності, та розвиненості інституцій громадянського суспільства.

8. Структура організаційної побудови УПЦ являє собою зростаючу догори колегіальну платформу управління, яка сходиться в центрі на точці суб'єктної архієрейської ієрархії, поширюючись донизу вельми розгалуженою парафіяльною платформою, що обумовлює потребу взаємодії з державою на всіх рівнях.

9. УПЦ сприймає сучасний досвід з вирішення колізійних питань у розгалужених організаційних утвореннях. У межах аналізованого внутрішнього правового поля УПЦ виявлені системні позиції щодо протидії консолідації влади в межах одного центру, запобігання заангажованого судочинства, попередження конфронтаційних станів між окремими інституціями і т. п. Система «стримувань та противаг» УПЦ заснована на пірамідальному збільшенні компетенційної розгалуженості та правоздатності в залежності від ступеня репрезентативності інституції на відміну від державної конфронтаційної компетенційної незалежності. Імплементация у власну структуру подібного регуляторного інструментарію не дозволяє говорити про архаїчність побудови внутрішнього правового поля УПЦ.

10. Перспективними для врегулювання державою питань, що дозволили б спростити правовий режим Церкви, у межах юрисдикційного поля України, є питання: двоетапної реєстрації релігійної організації, нон-автоматичного режиму набуття статусу неприбуткової організації для релігійних утворень, широких повноважень державного правозастосування до адміністративних примусових дій, законодавчих прогалин, нормативних колізій у поєднанні з ігноруванням міжнародних судових прецедентів; недосконалості фінансової політики держави відносно релігійних організацій, суцільного покриття кризовою регуляцією усіх сфер життя (без застосування поміркованої сегментації), недосконалої системи охорони державних сфер регуляторного впливу, імперативного відмежування світської освіти від релігійної, хаотичної декоординації в питаннях церковної реституції, доступу релігійної спільноти до засобів масової інформації в умовах конкуренції з бізнесовим елементом.

11. Трансформована в межах сучасності теорія «симфонії влад» відкриває нові грані сучасних сфер взаємодії між державою та Церквою з точки зору розуміння спільного характеру дій зі стабілізації суспільства у процесі сталого розвитку. Паралельний розвиток, точковість нормативного регулювання, синергія консолідуючого впливу, економічна індикація, зорганізоване інформаційне поле та скоординоване планування перспективної активності в межах соціальної динаміки – це основні вектори оптимізації державно-церковних відносин на основі ідей «симфонічного звучання».

12. Сконструйоване авторське бачення моделі взаємодії Церкви з інститутами державної влади, з її інституційними, нормативними та процесуальними складовими, сприятиме практичному втіленню в Україні ідей розбудови високорозвиненого громадянського суспільства та демократичної правової держави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Лазор К. П. Інституційний та функціональний вимір взаємодії політики та релігії / К. П. Лазор // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Одеса, 2012. – Спецвипуск. – С. 44-52.
2. Лазор Е. П. Взаимодействие политики и религии как объект междисциплинарных исследований / Е. П. Лазор // Научный вестник МГИИТ. – М., 2012. – № 6 (20). – С. 95-100.
3. Лазор К. П. Процес інституціалізації церковно-державної взаємодії в Україні / К. П. Лазор // Вісник Сев. НТУ. Серія: Політологія : зб. наук. праць. – Севастополь, 2013. – Вип. 145. – С. 149-153.
4. Лазор К. П. Процес взаємодії церкви та інститутів державної влади: історія і сучасність / К. П. Лазор // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Одеса, 2013. – Вип. 48. – С. 317-323.
5. Лазор К. П. Релігійні об'єднання в Україні: організаційно-правові основи діяльності / К. П. Лазор // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Одеса, 2013. – Вип. 50. – С. 282-287.
6. Лазор К. П. Релігійно-церковні чинники впливу на процес демократизації в Україні / К. П. Лазор // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Одеса, 2014. – Вип. 52. – С. 309-316.
7. Лазор К. П. Релігійна доктрина політико-правової думки Середньовіччя / К. П. Лазор // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.) – Одеса : Фенікс, 2012. – Т. 1. – С. 309-311.
8. Лазор К. П. Трансформація церковно-державних відносин в Україні / К. П. Лазор // Актуальні питання зовнішньої політики України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 2014 р.). – Одеса, 2014. – С. 167-170.
9. Лазор К. П. Взаємодія держави і церкви: чинники та складові / К. П. Лазор // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.). – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – Т. 2. – С. 204-206.
10. Лазор К. П. Два принципа відносин влади та церкви / К. П. Лазор // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 2014 р.). – Одеса, 2014. – С. 199-201.
11. Лазор К. П. Напрямки взаємодії церкви та держави / К. П. Лазор // IV Конвент МАСПН (Україна): «Політична наука. Контури міждисциплінарного перетину», (м. Одеса, 20-21 березня 2014 р.). – Одеса : Гельветика, 2014. – С. 202-203.

АНОТАЦІЯ

Можарова К. П. *Механізми взаємодії Церкви з інститутами державної влади в Україні (на прикладі УПЦ).* – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2014.

Дисертація присвячена аналізу процесу взаємодії Церкви з інститутами держави в умовах трансформаційних перетворень. Виконано системне дослідження динаміки релігійно-світських відносин на різних етапах історичного розвитку Християнської Церкви, завершуючи періодом становлення та функціонування Української Православної Церкви. Обґрунтовано позиціонування Церкви у якості інституції громадянського суспільства. Сформовано теоретико-методологічну базу політологічного дослідження державно-церковних відносин з огляду на зміщення акцентів владного впливу в рамках різних моделей та концепцій.

На прикладі діяльності УПЦ проаналізовано сфери державно-церковної взаємодії в Україні, систематизовано її нормативно-правове підґрунтя, виявлено прогалини інституційного механізму взаємодії УПЦ з органами державної влади, сформульовані рекомендації його вдосконалення.

Ключові слова: церква, світська держава, державно-церковна взаємодія, Українська Православна Церква, громадянське суспільство, концепція «симфонії влад», цезаропапізм, демократизація, православ'я.

АННОТАЦИЯ

Можарова Е. П. *Механизмы взаимодействия Церкви с институтами государственной власти в современной Украине (на примере УПЦ).* – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2014.

Диссертация посвящена осуществлению комплексного анализа процесса взаимодействия Церкви с институтами государства в условиях трансформационных политических и демократических преобразований.

Выполнено системное аналитическое исследование динамики религиозно-светских отношений на различных этапах исторического развития Христианской Церкви, завершая периодом становления и функционирования Украинской Православной Церкви в современной Украине. Исследована роль Церкви в процессе создания гражданского общества в контексте трёхсторонних отношений «Церковь – государство – общество». Обосновано позиционирование Церкви в качестве институции гражданского общества. Определены основные признаки, характерные для Церкви, как для институции гражданского общества.

Сформирован теоретико-методологический базис политологического исследования государственно-церковных отношений с точки зрения смещения акцента властного влияния. На основе ретроспективного анализа выполнен обзор моделей и концепций построения и развития государственно-церковных отношений. Сделан вывод о необходимости построения государственно-церковных отношений в соответствии с трансформированной согласно актуальным тенденциям государственного развития, концепцией религиозно-светских отношений «симфония властей».

Изучен доктринальный массив междисциплинарных исследований, в которых отражены исторические, социальные, правовые, институциональные и иные аспекты взаимодействия органов государственной власти и религиозных организаций и объединений.

Выполнен анализ становления независимой и самостоятельной в своем управлении и устройстве УПЦ в условиях распада СССР и выбора Украиной пути развития суверенного независимого государства. Сделан обзор тенденций межконфессиональных отношений, а также определены факторы, оказывающие влияние на развитие УПЦ в рамках независимой Украины.

Представлена характеристика отношения органов государственной власти к функционированию религиозных институций на примере УПЦ.

Изучен внутренний нормативный базис УПЦ, являющийся основой определения векторов её функционирования. Исследована структура внутреннего устройства УПЦ в сравнении с устройством государства.

На примере исследования организационно-правовых начал деятельности УПЦ проанализированы сферы религиозно-светского взаимодействия, систематизирован нормативно-правовой базис её регламентации, выявлены пробелы и недочеты в институциональном механизме государственно-церковных взаимоотношений в сфере социальных, правовых, образовательных и иных общественно значимых проблем.

Акцентируется внимание на процедурных недочетах, присущих имущественным правоотношениям, возникающих между государством и Церковью, в части реализации реституционных мер по возвращению церковного имущества. Выполнен анализ нормативно-правового конгломерата, положения которого устанавливают организационно-правовой статус деятельности религиозных организаций и религиозных объединений, а также предопределяют их вектор развития. Определён перечень институций и институтов с определением их полномочий и обязанностей, созданных на государственном уровне для реализации государственно-церковного сотрудничества.

В рамках проведенного исследования были получены результаты, имеющие научную новизну, обусловленную решением актуальных проблем взаимодействия УПЦ с органами государственной власти, которые ранее не получили достаточной разработки в научной литературе.

Ключевые слова: церковь, светское государство, государственно-церковное взаимодействие, Украинская Православная Церковь, гражданское общество, концепция «симфонии властей», цезарепапизм, демократизация, православие.

SUMMARY

Mozharova K. P. The mechanisms of interaction between Church and bodies of state power in modern Ukraine (by example of the UOC). – Manuscript.

Thesis for the Ph. D. degree in political science, specialty 23.00.02 – political institutions and processes. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2014.

The thesis presents a comprehensive research on the process of interaction between Church and bodies of state power under conditions of transformational political and democratic changes. A systems analysis conducted shows the dynamics of religious-secular relations in different stages of the historical development of the Orthodox Church, including periods of the formation and functioning of the Ukrainian Orthodox Church. The positioning of Church as a civil society institution is proved. A theoretical and methodological basis for the politological research into state-church relationship considering shifts in focus caused by authorities' impact under different models and concepts is formed.

By the example of the study on the institutional framework of the UOC functioning, the spheres of state-church relations in Ukraine are analyzed, its legal and regulatory framework is arranged, gaps and defects in the institutional

mechanism of interaction between Church and bodies of state power are revealed, suggestions for its refinement are made.

Keywords: church, state, state-church relationship, the Ukrainian Orthodox Church, a civil society, political institutions, a secular state, the concept of symphonia, Caesaropapism, democratization, Orthodoxy.